

قلعه تاریخی مورچه خورت

مهندس محمدرضا منوچهری/کارشناس ارشد معماری

مدیرعامل و مدیر پروژه شرکت احیایافت تاریخی قلعه مورچه خورت

مروری بر پیدایش سکونتگاه های انسان از دیرباز می تواند به باز شناسایی عوامل تأثیر گذار در شکل گیری و ماندگاری زیستگاه ها یاری رسان باشد. عوامل مهم استقرار در کنار منابع حیاتی همچون آب و زمینهای حاصل خیز ، قرار گیری در مسیرهای تجاری عمده ، قرار داشتن در نقاط استراتژیک مرزی با دیدگاهی امنیتی و نظامی و حتی وجود پرستشگاه ها باعث پیدایش و تکوین چنین زیستگاه هایی شده است.

شهرهای کهن ایران که از قدیمی ترین نمونه های شهرهای کویری جهان به حساب می آیند ، خود الگویی بر همزیستی مردمان این دیار با آب و هوای خشک و سوزنده کویر برای به دست آوردن موهبت های دیگر زندگی اند.

... اینجا ایران ، ۴۲ کیلومتری شمال اصفهان ، منطقه مورچه خورت

در حالی که وجه تسمیه مورچه خورت همانند قدمت آن به درستی مشخص نیست ، بعضی از کارشناسان در بیان وجه تسمیه و واژه شناسی آن اینگونه می نویسند که این واژه به دو گونه و به دو صورت تلفظ ، رایج و شایع است. برخی آن را مورچه خورت و برخی مورچه خوار می گویند ، همچنین با توجه به تعلق خاطر آریایی ها در نامگذاری دهات و امکنه به نام مور یا مورت نتیجه می گیرند که چون زرتشتیان دفع مورچه را صواب می شمرده اند ، منظور از نامگذاری مورچه خورت در گذشته این بوده که می خواسته اند این مطلب را القا کنند که در منطقه مزبور مورچه وجود ندارد.

الواح متعددی در مسجد جامع اصفهان موجود است ، که در برخی از آنها نام این قریه ذکر شده ، منجمله در فرمان شاه طهماسب اول صفوی مبنی بر بخشش

دو هزار تومان مالیات اصفهان و توابع و همچنین در فرمان دیگری از همین پادشاه که مضمون آن تخفیف و تصدیق مالیات اصناف اصفهان در تاریخ سال ۹۷۱ هجری است. در هر دو فرمان نام قریه مذکور مورچه خورت ذکر شده نه مورچه خوار.

مؤلف کتاب عالم آرای عباسی در ذکر احوال سلطان محمد خدابنده (پدر شاه عباس اول) ، از واقعه شورش امرا ارشلو صحبت به میان آورده و از مورچه خورت یاد کرده است. مورچه خورت را همگان نه از باب اهمیت آثار آن ، که از لحاظ اتفاقات رخ داده در آن می شناسند.

شکست اشرف افغان توسط نادرشاه افشار در نبرد مورچه خورت را شاید هیچکس به اندازه مردمان آن روزگار اصفهان که زیر یوغ حاکمان افغان زمان خود اسیر بوده اند ، به یاد نداشته و به نسلهای بعدی خود منتقل نکرده باشند.

این نبرد که در سپیده دم روز بیستم ربیع الاول ۱۱۴۲ هجری قمری به وقوع پیوست ، باعث نابودی توپخانه سپاه اشرف افغان و آغازی بر فرار آنها در بیست و سوم همان ماه از اصفهان شد.

ژان بایست-تاورنیه ، از جمله نویسندگان و شرق شناسان بزرگی است که از این منطقه عبور کرده و در سفرنامه مفصل خود از مورچه خورت با نام «می شیاکور» و دیگر کاروانسراهای منطقه یاد نموده است. در این بررسی با نگاهی نو به معرفی فضاهای معماری قلعه مورچه خورت می پردازیم. این قلعه را می توان از معدود قلاع کویر مرکزی ایران برشمرد که علاوه بر قرار گیری در مکانی سوق الجیشی ، دارای ویژگیهای منحصر به فرد معماری نیز می باشد.

این قلعه حصاری بلند و ۸ برج دیده بانی مستحکم دارد که دور تا دور قلعه ۳ هکتاری مورچه خورت را احاطه نموده اند و از طریق ورودی های تعبیه شده در ۲ برج اصلی حصار در شمال و غرب مجموعه ، علاوه بر بالا بردن ضریب ایمنی ، دسترسی آسان به درون قلعه را ممکن می سازد. در گذر از ورودی جنوبی قلعه و عبور از کنار بقعه امامزاده علی که گنبد فیروزه ای آن از تمامی نقاط قلعه می درخشد ، به ساباطی می رسیم که فضایی است برای آنان که در گرمای طاقت فرسای کویر به دنبال پناهی می گردند.

نظام دسترسی از معابر اصلی به خانه های قلعه با گذر از پیچ و خمهای کوچی های باریک و ساباطهای تودرتو شکل می گیرد که با عبور از صفه هایی زیبا به خانه هایی می رسد که چیزی به جز سادگی آن عناصر و شاخص بودن راه پله های آن به چشم نمی خورد. معابر شمالی، جنوبی و شرقی، غربی قلعه با داشتن ساباطهای متعدد و پیچ و خمهای فراوان ، علاوه بر فراهم آوردن دسترسی به فضاها ، قلعه را در مقابل هر گونه نفوذ بیگانگان به عمق بافت مسکونی محافظت می کند.

چیدمان فضاهای خدماتی بصورت اندیشمندانه صورت پذیرفته است. بازار اصلی با مغازه هایی که از رونق گذشته آن حکایت می کنند ، در کنار حمام های زنانه و مردانه که در عین سادگی بر اهمیت پاکیزگی در نزد مردمان آن روزگار خبر می دهد ، استقرار فضاهای مذهبی مسجد و حسینیه در جنوب قلعه ، علاوه بر تعریف محدوده بافت مسکونی ، باعث ارزشمند شدن نظامی آن گردیده اند.

از دیدگاهی درآمارها آمده است که در سال ۱۳۵۳ شمسی تعداد ۲۵ خانوار در این قلعه سکونت داشته اند که عدم رسیدگی و نبود امکانات در برآورده شدن نیازهای اولیه زندگیشان ، سبب کوچ آنها و متروک شدن قلعه گردیده و هم اکنون فقط ۱ خانوار در آن ساکن است و شرایط آب و هوایی ، هر سال گوشه ای از پیکره این موزه معماری را از ما می گیرد.

پروژه مرمت و احیاء این مجموعه بعنوان بزرگترین پروژه مشارکت مردمی در مرمت مجموعه های تاریخی، از سال ۱۳۸۶ با مشارکت بنیاد مسکن استان اصفهان، شرکت توسعه گردشگری استان اصفهان، شرکت عمران و مسکن سازان منطقه مرکزی ، و شرکت تعاونی گردشگری روستای مورچه خورت تحت شرکتی با عنوان شرکت احیاء بافت تاریخی قلعه مورچه خورت با حمایت مدیران استان و شهرستان آغاز گردیده است.